

weifelmoedig, twijfelmoedig, vrijmoedig en zo veel meer, en dit zijn alle woorden, die dieper dan 't sinnen, verder dan 't denken en willen gaan, en uitdrukkingen willen geven aan iets, dat opwelt uit het verborgene van ons wezen. We voelen dit evenzoo, als er sprake is van gemeenlijk of moedwillig. Het wijst alles terug op een stil en rustig uitademen van ons innerlijk wezen, zonder dat opzet in 't spel is of telegen, uit ons denken en willen opwerkend, er in meesprekt. Ons *gemoot* is nog iets anders dan ons *hart*. Achter wat uit ons hart opkomt, zit veel meer stuwkracht. Ons *gemoot* daarentegen is, hetgeen ons wezen doet spreken, als het zich overgeeft aan zijn natuurlijke opwelling en deze ongestoord laat werken.

Eenmoedigheid als broeders handelen beduidt daarom, dat ongedwongen en vanzelf in aller innerlijk leven dezelfde snaar trilt, dezelfde toon wordt aangevangen, eenzelfde gewaarwording doordringt, en dat men ook een in zijn handelen en belijden is, niet doordat men het zoo afsprekt of kunstmatig regelt, maar omdat eenzelfde ritsteling in aller wezen leidde tot eenzelfde uitwerking. Eenmoedigheid beduidt, dat het is of allen saam slechts één *gemoot* hebben; dat alle verschil tusschen hetgeen in het *gemoot* des éenen en in het *gemoot* des anderen omgaat, wegruigt; dat de velen als één samen-vloeden; en het ten slotte is of in de gezamenlijke broeders en zusters niet anders zich roert, beweegt en uit aan de actie van het Ichaam van Christus.

Nu kan die eenmoedigheid uiteraard tweeërlei wortel hebben, of liefde of haat. Als onze Statenoverzetting het in Joa. 9: 2 benigt, is *haat* als motief bedoeld. Het was de vijand van Israël, die door een dooddoeligen haat bezield, kwam kwam aanstormen, om het leger van Josua over hoop te loopen. En nog steeds kan men zeggen, dat de zaak des Heeren steeds aan den eenmoedigen haat al wie tegen God zich stelt, is overgegeven. Uit alle landen, onder alle volken, in alle kringen, in wat eeuw ge ze ook raadpleegt, vindt ge altoos en overal die vaneemheid, die spontane actie die tegen Gods volk opkomt, zoodat dit motief van den haat werken gaat. Daarbij mogen soms kleine verschillen opduiken, maar die beweert men lichtelijk. Het komt al op uit één met haat bezwangerde atmosfeer, die vonken vuurt zoodra ge er slechts even met in aanraking komt.

Het is er mee als met een te hooplopende schare. Die kan uit twee, driehonderd personen bestaan, en toch loopt ze in 't wild en holt voort als één massa, als één menschenklomp, die door één motief wordt voortbewogen en voortgestuwd. Het is of ge niet die vele menschen, maar slechts één massalen mensch met honderd koppen zaagt opdringen. Ze spraken niets af, ze beredeneerden niets, ze vormden geen plan. Allen maar, er gebeurde iets, men hoorde een geromp, men ving een klank op, die allen gelijkelijk aandeel en aangreep. En nu is er door die gelijke aandrang en gewaarwording, die zich van den één op den ander voortplant, door die onmiddellijke gewaarwording, iets in aller ziel en zin aangeraakt, dat heel den hoop, heel de groep met schier onweerstaanbare kracht voortdrukt en voortstuwt, en tot het ontzettendste, ook tot den ontzettendsten gruwel kan doen overslaan. Tegen zulk een aanstuwenden volkshoop is schier geen politie gewapend.

Doch is dit alzoet ten kwade, ge zoudt dan voor 't minst waken, dat gelijke, ja nog veel sterker eenmoedigheid ook zoo zijn waar te nemen bij hen die 't goede beoogen, of althans bij hen, die elkander als broeders in Christus begroeten. Ge zoudt zoo zeggen: Zoo er ergens eenheid van ziel en zinnen kon werken, dan wel hier. Vanzelf komt u de palm weer op de lippen: „Al, niet, hoe goed, hoe lieflijk is 't als zonen van 't zelfde huis als broeders samen-wonen, daar 't liefdevuur niet wordt gedoofd". Wat eens de heidenen in de Christenen roemden: „Ziet, hoe lief ze elkander hebben", klinkt ons als heilig: levenspoëzie in 't oor. Het alomvattend beeld van het één Ichaam van Christus, waarin schier al wat ten leven kwam, als levende leden zijn ingelijfd. Het vermaan van profetie en psalmodie, om toch één in 't geloof te staan. En dan de voortwaaiering der discipelen door onzen Heiland, als om het in een nooit te vergeten tafereel te toonen, hoe de teedere eenheid niet uit 't heerschen opkomt, maar in het dienen haar wortel heeft. Het moest, als 't wel was, immers al wat waarachtiglijk uit God geboren is, als tanken van eenzelfde wijnsmaak, als takken van eenzelfde stam in levende organische eenheid saamverbonden, en zoo ooit en zoo ergens, dan moest wel op het Christenvolk die warme, rijke, verhevene gedachte van de eenmoedigheid van toepassing zijn.

En toch, hoe stelt de droeve ervaring u op dit punt te leeren. Ge vindt de Christenheid in een eindeloos verscheidenheid van kerken en secten gedeeld. Tusschen die kerken ontbreekt meest alle samenwerking en bestaat veelal zelfs een jaloeziesheid die scheidt en deelt, zoo niet in felle vijandigheid tegenover elkaar stelt. Een volstrekt niet alleen onder de kerken van Christus ontbreekt die eenmoedigheid. Veelster stuit ge er op in elken kring van actie. Het verdriet u in elk dorp en in elke stad, het griet u tot zelfs in het werk dat door ieder op eigen wijze voor de zaak des Heeren wordt ondernomen. En het uit zich niet zelden tot in het giftige woord en in een heiden en tollenaar tegenover elkaar staan, waar ge op eenheid van zin hadt gerekend, en eenmoedigen zin hadt verwacht.

Dit onderscheid nu, die eenmoedigheid in de vijandschap tegen Gods volk, en dit gemis aan eenmoedigheid onder 't Heeren getrouwen, toont wel, hoe veel machtiger de kracht van den haat, dan de mogendheid van de liefde is. Het beschaamt u als ge 't indenkt, en 't kan u doen schreeuwen van weemoed des harten, als ge nagaat hoe 't bijna alle eeuwen door zoo geweest is, en, helaas, nog steeds zoo bleef.

Waaruit verklaart zich dit?

Zeker voor een goed deel uit allerlei zondige opspelingen in het *gemoot*. Veel, veel te spoedig beelden de belijders des Heeren zich in, dat ze de splitsing van de sonde in het eigen hart radicaal, met wortel en tak, hebben uitgesneden. Het eigen *ik* spreekt nog veel te veel mee. Eersucht sluipst in, waar ootmoed aller hart moet vervullen. Nauwer werkt op, waar de regel moest heerschen, dat alleen wie de minste wil zijn, de meeste is. Dit deelt wat één moest wezen. En is eenmaal de vonk uitge-schoten, dan brandt het vuur van twist en tweedracht zoo licht laie op.

En toch, al rekenen we hiermee in de eerste plaats, toch ligt hierin niet de enigste oorzaak. Een andere, niet minder gedurig merk-bare oorzaak ligt in heel iets anders, en wel in den *erf* waarmee men over en weer voor het Heilige acht te moeten opkomen. Dan ziet de één het karakter van dat heilige anders in dan de ander, en juist in het heilige voelt hij

niet te mogen toegeven. Om Gods wil komt men dan tegenover elkander te staan. Men staat in de overtuiging, dat de broeder, tegen wien men de hand opheft, aan het heilige tekort doet, of althans het heilige op hoogst averechtsche manier pogt te verdedigen. En dan is het voor de zaak des Heeren dat de één tegen den ander optreedt.

En de grondoorzaak nu van deze beide oor-zaken waarin ligt ze anders, dan dat het in het *gemoot* van den één en in het *gemoot* van den ander niet tot eenzelfde wezen is ge-komen? Waarin anders dan hierin, dat het nieuwe leven, dat beiden deuchtich zijn, in beider hart zich niet op dezelfde wijze open-baart, en dat het innerlijk wezen in den één door het nieuwe leven anders bewerkt is, dan in het *gemoot* van den ander? En dit verschil nu tusschen de openbaring van het nieuwe leven in den één en in den ander, waarin vindt het anders zijn oorzaak, dan daarin, dat beide op dat nieuwe leven te weinig letten, er te spoedig mee voldaan zijn, er niet genoeg op uit-zijn om het te verdiepen, het te verwerke-lijken, het te heiligen, zoodat men meent er reeds te zijn, als het nauwelijks even begon, en nu, wanende in zijn eigen *gemoot* gereed te zijn, al zijn krachten aantrekt in de uiting, in de openbaring, in het getuigen, in het belijden en in het laten werken van dat nieuwe leven, zonder zich gestadig af te vragen, of dat nieuwe leven zelf geheel ons *gemoot* reeds innam, omrette en beheerschte?

Men waant te spoedig er te zijn. Van de geboorte nit God acht men zich over en weer verzekerd, en die geboorte is er ook. Maar men vergeet, dat wie geboren werd, niet in de ge-stalte van den pas-geborene kan of mag blijven, maar bestemd en geroepen is om te groeien, om zich uit te zetten, en zich te ontplooien. Men leeft te veel naar buiten, en te weinig naar binnen, en juist daardoor komt 't in het *gemoot* niet tot die waarachtige eenheid, waar toch de hemelsche kracht der liefde haar bron in moet vinden.

Vandaar, dat men met zich scherp over en weer tegenover elkander te stellen, nooit een stap ver-der komt, en dat het eigenheid van de kracht der liefde, die alleen eenheid waarborgt, onder de Christenheid niet kan opbloeien, zoo niet een ieder in zichzelf afdaalt tot in den ondergrond van zijn denken en willen, niet zijn *gemoot* opzoekt, en dit *gemoot* niet zoolang opklaart en zuivert, tot het nieuwe leven er de grond-toon in kan aangeven. En zoo eerst kan uit de eenheid van het *gemoot* die waarachtige een-moedigheid geboren worden, die alleen aller ge-meenschappelijke verwekracht tegenover de wereld kan zijn.

Dr. A. K.

Amsterdam, 27 Januari 1911.

Tusschen de modernen en ethischen is het thans kook en ei. In vast aangeleengde phalanx treden beide op bij de kerke-lijke verkiezingen, om aan het overwicht der Gereformeerden een einde te maken. Blijkbaar is daarbij ondershands een accoord gesloten, hoe men den buit verdeelen zou. De do ut des-politiek vormt van zulk een evolutie althans den grondslag. Saam trekt men op, om den tegenstander van zijn plaats te verdringen, en de winst moet daarom ook gezamenlijk worden gedeeld. In Dordrecht helpen de ethischen de modernen, om het kiescollege te veroveren en werd een puur moderne predikant be-roepen. In Amsterdam deden de modernen hand- en spandiensten, om de ethischen in de meerderheid te brengen, en werd nu in Dr. de Sopper van Velsen een tegenwoordiger der ethische richting gekozen. Blijk-baar dorst men het in de hoofdstad nog niet aan, om terstond met een moderne voor den dag te komen. Maar de evolutie zal ook daartoe wel nopen. Op de meeting onlangs door Prof. Eerdman te Amsterdam gehouden, werd reeds geprofeteerd, dat nu binnen kort ook te Amsterdam een modern predikant zou beroepen worden.

Zoekt het modernisme zoo aan de een-zijde zijn macht te versterken door een bondgenootschap met de ethische richting, die meest onder de deftige burgerij haar vertegenwoordigers vindt, aan de andere zijde tracht het, vooral in het Noorden, zijn invloed te herwinnen door zich aan te sluiten bij het socialisme. De sterke socia-listische strooming onder de plattelands-bevolking in onze Noordelijke provincien had reeds lang door de *Blijde Wereld* ingang gekregen bij de moderne-predikan-tenwereld aldaar, en zoo werd de brug tusschen het socialisme en modernisme geslagen. Aanvankelijk mocht men in den Protestantbond nog letwat huiverig heb-ben gestaan tegenover de *Blijde Wereld*-beweging; toen het bleek, hoeveel succes deze beweging bij het volk had, maakte de aarzeling voor waardeering plaats. Vooral het feit, dat de *Hervorming* thans telkens haar kolommen openstelt voor de tolken dezer richting, teelten. Trouwens, deze socialistisch-moderne dominies verstaan de kunst, om de leere kerken weer vol te preeken; zij traden weer op met gloed en bezieling en ontvochten daardoor geestdrift in de onverschillig geworden menigte; en bij de kerkelijke verkiezingen wisten ze met hun socialistische hulptroepen niet zelden de overwinning te behalen. Het aantal socialistisch-moderne dominies wies dan ook in den laatsten tijd ongelooftijl snel. Voor een twintig jaar geleden was Dr. Bax, van Zaandam, nog zoolwat de eenige; thans telt men ze bij dozijnen en twintigtallen in ons land. Een niet minder opmerkelijk is, hoe ook het socialisme, dat vroeger vaak bitter vijandig tegen de kerk en de predikanten optrad, en van de Christelijke religie niets wisten wilde, thans zich hult in een vroom kleed van modernen suit. Het heeft ingezien, dat de religie nog altoos een macht is in ons volksleven en wil daarom aan deze moderne vroomheid wel meedoen. Zoo zag men het zonderlinge schouwspel, dat in de Hervormde Kerk te Stiens Mr. Troelstra den kansel besteeg, niet om voor het socialisme te ijveren, maar om een religieuze saamkomst te lei-den, waarbij hij stichtelijke verzen voor-droeg van modern allooi.

En de *Blijde Wereld* is daarover zoo in verrukking, dat ze verklaart dat deze verzen „meer godsdienst bevatten dan een knap maar door theologisch betoog." Zeker, de *Hervorming*, die nog wat ouderwetsch en deftiger is, schudt nog even enigszins bedenkelijk het hoofd, bij deze extra-vagantien in het Noorden, maar ze haast zich toch er bij te voegen, dat ze zich zeer goed begrijpen kan, hoe de „wakkeren Friese vrienden" van die voordracht van Troelstra „genoten hebben," en ze verhaalt met blijkbaar welgevallen, hoe op het vrijzinnigen-congres te Berlijn de mede-deeling, dat tal van socialistische predi-kanten in de Hervormde Kerk in Neder-land, openlijk van den kansel hun leer verkondigden, zonder dat hun een haar gekrenkt werd, met stormachtige toejuiching ontvangen werd. Er mag tusschen moder-nisme en socialisme nog geen officiële alliantie zijn, een „entente cordiale" is er in het Noorden wel.

Zoo treedt het modernisme met nieuwe kracht in ons vaderland op en maakt zich slagvaardig. Rechts wordt het geflankeerd door den vleugel der ethische hulptroepen, links door de socialistische franc-tireurs. En wat deze ietwat heterogene elementen — van de deftige, conservatieve *Nieuwe Rot-terdamer* tot de zeer geavanceerde socia-listische *Blijde Wereld* — saambindt en eendrachtig ten strijde doet optrekken, is niet anders dan het doel, om op kerke-lijke en op politiek gebied de macht der Gereformeerde orthodoxie te breken.

Of de Gereformeerde groep in de Hervormde Kerk sterk genoeg zal blijken om aan dezen verenigden aanval het hoofd te bieden? Ongetwijfeld hebben de Gereformeerde broeders in de Hervormde Kerk voor, dat ons nationaal leven krachtens historie en traditie zoo nauw met de Gereformeerde belijdenis saamhangt, dat een Gereformeerde predikant nog altoos het meest ingang vindt bij ons volk. Al mag dan ook in het kerkelijk leven een tijdlang de overwinning door de modernen behaald worden, duurzaam zal deze victorie niet wezen.

Toch onderschatte men daarom de betekenis van den aanval, die van de modernen uitgaat, niet. Wat den vijand sterk maakt, is niet zozeer zijn eigen kracht, als wel de verdeeldheid onder de Gereformeerden zelf. Niet ten onrechte is er nog onlangs over geklaagd, dat de Gereformeerden in de Hervormde Kerk alle eenheid van actie missen. Ze hebben geen program van actie, dat saambindt, geen leuze, die bezieling wekt, geen leider om voor te gaan. Daarom vallen ze uiteen in allerlei groepen en partijen, bij welke dikwijls veel persoonlijk talent en veel warme toewijding wordt gevonden, maar waarbij ieder zijn eigen weg gaat en de onderlinge saambinding ontbreekt. De een strijdt voor de volks-kerk, klemmt zich krampachtig aan Artikel XXXVI vast en wacht alleen heil van de reorganisatie der Kerk door de Synode. Een ander wil van de volkskerk niet weten, verlangt naar een Gereformeerde Kerk, waarin alle Gereformeerde belijders weer saam zullen komen, maar wacht de be-vrijdende daad, die dat ideaal verwezenlijken zal, van de tusschenkomst der Overheid af. Terwijl een derde noch van de Synode, noch van de Overheid, noch van eenige mensche-lijke actie hell verwacht om uit het kerkelijk moeras te komen, en onder het schijnavrome zeggen, dat *God het doen moet*, zich liefst terug trekt in het hoekje der valsche lijdelijkheid.

In die onderlinge verdeeldheid en dit ge-mis aan bestialiteit en trouw schuilt het gevaar. Toch geven we daarom de hoop niet op, dat er beterschap komen zal. De historie heeft zoo dikwijls geleerd, dat juist de tijdelijke onderdrukking door den vijand het middel in Gods hand was, om de eendracht weer te herstellen en tot heldenda-de des geloofs te prikkelen. Zoo moge ook thans uit de donkerheid het licht ge-boren worden!

„meer godsdienst bevatten dan een knap maar door theologisch betoog." Zeker, de *Hervorming*, die nog wat ouderwetsch en deftiger is, schudt nog even enigszins bedenkelijk het hoofd, bij deze extra-vagantien in het Noorden, maar ze haast zich toch er bij te voegen, dat ze zich zeer goed begrijpen kan, hoe de „wakkeren Friese vrienden" van die voordracht van Troelstra „genoten hebben," en ze verhaalt met blijkbaar welgevallen, hoe op het vrijzinnigen-congres te Berlijn de mede-deeling, dat tal van socialistische predi-kanten in de Hervormde Kerk in Neder-land, openlijk van den kansel hun leer verkondigden, zonder dat hun een haar gekrenkt werd, met stormachtige toejuiching ontvangen werd. Er mag tusschen moder-nisme en socialisme nog geen officiële alliantie zijn, een „entente cordiale" is er in het Noorden wel.

Zoo treedt het modernisme met nieuwe kracht in ons vaderland op en maakt zich slagvaardig. Rechts wordt het geflankeerd door den vleugel der ethische hulptroepen, links door de socialistische franc-tireurs. En wat deze ietwat heterogene elementen — van de deftige, conservatieve *Nieuwe Rot-terdamer* tot de zeer geavanceerde socia-listische *Blijde Wereld* — saambindt en eendrachtig ten strijde doet optrekken, is niet anders dan het doel, om op kerke-lijke en op politiek gebied de macht der Gereformeerde orthodoxie te breken.

Of de Gereformeerde groep in de Hervormde Kerk sterk genoeg zal blijken om aan dezen verenigden aanval het hoofd te bieden? Ongetwijfeld hebben de Gereformeerde broeders in de Hervormde Kerk voor, dat ons nationaal leven krachtens historie en traditie zoo nauw met de Gereformeerde belijdenis saamhangt, dat een Gereformeerde predikant nog altoos het meest ingang vindt bij ons volk. Al mag dan ook in het kerkelijk leven een tijdlang de overwinning door de modernen behaald worden, duurzaam zal deze victorie niet wezen.

Toch onderschatte men daarom de betekenis van den aanval, die van de modernen uitgaat, niet. Wat den vijand sterk maakt, is niet zozeer zijn eigen kracht, als wel de verdeeldheid onder de Gereformeerden zelf. Niet ten onrechte is er nog onlangs over geklaagd, dat de Gereformeerden in de Hervormde Kerk alle eenheid van actie missen. Ze hebben geen program van actie, dat saambindt, geen leuze, die bezieling wekt, geen leider om voor te gaan. Daarom vallen ze uiteen in allerlei groepen en partijen, bij welke dikwijls veel persoonlijk talent en veel warme toewijding wordt gevonden, maar waarbij ieder zijn eigen weg gaat en de onderlinge saambinding ontbreekt. De een strijdt voor de volks-kerk, klemmt zich krampachtig aan Artikel XXXVI vast en wacht alleen heil van de reorganisatie der Kerk door de Synode. Een ander wil van de volkskerk niet weten, verlangt naar een Gereformeerde Kerk, waarin alle Gereformeerde belijders weer saam zullen komen, maar wacht de be-vrijdende daad, die dat ideaal verwezenlijken zal, van de tusschenkomst der Overheid af. Terwijl een derde noch van de Synode, noch van de Overheid, noch van eenige mensche-lijke actie hell verwacht om uit het kerkelijk moeras te komen, en onder het schijnavrome zeggen, dat *God het doen moet*, zich liefst terug trekt in het hoekje der valsche lijdelijkheid.

In die onderlinge verdeeldheid en dit ge-mis aan bestialiteit en trouw schuilt het gevaar. Toch geven we daarom de hoop niet op, dat er beterschap komen zal. De historie heeft zoo dikwijls geleerd, dat juist de tijdelijke onderdrukking door den vijand het middel in Gods hand was, om de eendracht weer te herstellen en tot heldenda-de des geloofs te prikkelen. Zoo moge ook thans uit de donkerheid het licht ge-boren worden!

In die onderlinge verdeeldheid en dit ge-mis aan bestialiteit en trouw schuilt het gevaar. Toch geven we daarom de hoop niet op, dat er beterschap komen zal. De historie heeft zoo dikwijls geleerd, dat juist de tijdelijke onderdrukking door den vijand het middel in Gods hand was, om de eendracht weer te herstellen en tot heldenda-de des geloofs te prikkelen. Zoo moge ook thans uit de donkerheid het licht ge-boren worden!

In die onderlinge verdeeldheid en dit ge-mis aan bestialiteit en trouw schuilt het gevaar. Toch geven we daarom de hoop niet op, dat er beterschap komen zal. De historie heeft zoo dikwijls geleerd, dat juist de tijdelijke onderdrukking door den vijand het middel in Gods hand was, om de eendracht weer te herstellen en tot heldenda-de des geloofs te prikkelen. Zoo moge ook thans uit de donkerheid het licht ge-boren worden!

Dr. Kromsigt heeft in de *Gereformeerde Kerk* een goed werk gedaan met in een breede reeks artikelen onder het opschrift: *Het ja en niet standpunt van het modernisme*, nog eens duidelijk uiteen te zetten, hoe onwaar de positie der modernen in de Hervormde Kerk is.

Artikel 11 van het Algemeen Reglement legt aan ieder, die in de Hervormde Kerk een ambt bekleeft, de verplichting op „tot handhaving harer leer", en historisch kan er wel geen twijfel over bestaan, dat met deze leer niet anders bedoeld is dan de Gereformeerde belijdenisschriften, die nog altoos officieel als de belijdenis der Hervormde Kerk gelden.

Alle verzwakking die later van moderne zijde in de proponentformule en het regle-ment van tucht en opzicht is aangebracht, neemt niet weg, dat het *statuut der Kerk* nog altoos de handhaving van de leer aan hare ambtsdragers voorschrijft en daarom ieder moderne, die in de Hervormde Kerk predikt wordt en toch tegen deze leer openlijk predikt, met zijn conscientie in strijd komt.

Volkomen terecht merkt Dr. Kromsigt daarom op, dat het modernisme, zal het eerlijk en oprecht worden, den koninklijken weg moet bewandelen en op schrapping van Artikel 11 moet aanhouden. Zoolang dit Artikel ongewijzigd blijft, kan een moderne niet met een eerlijke conscientie predikant in de Hervormde Kerk zijn.

Toch zal dit beroep op de conscientie der modernen wel weinig baten. Het is reeds zoo vaak gedaan, en al mag het voor een oogenblik prikkelend werken, het modernisme weet zeer goed, dat het de macht niet bezit om Art. 11 te wijzigen. En het denkt er nog veel minder aan de Hervormde Kerk te verlaten, vooral niet nu het weer kans ziet het verloren terrein te herwinnen.

Bovendien, dit betoog richt zich toch niet

alleen tegen de modernen, maar geldt tot op zekere hoogte ook de Gereformeerden in de Hervormde Kerk zelf. Indien de ambtsdragers krachtens dit Artikel, zoolals het historisch moet worden opgevat, ge-roepen zijn niet alleen om de Gereformeerde leer te prediken, maar bepaaldelijk om die te handhaven, dan volgt hieruit, dat ze een afwijking van die leer in de Kerk ook niet mogen dulden, maar daar-tegen moeten optreden met de tucht. In onze belijdenisschriften wordt dit klaar en duidelijk voorgeschreven, zoolals Dr. Krom-sigt zelf zal toestemmen, en de handhaving dezer belijdenisschriften brengt dus co ipso het gebruik der tucht met zich mede. Waar de Gereformeerden, niettegenstaande de trouw, die ze aan Artikel 11 hebben ge-zworen, noch in den kerkeraad noch in de kerkelijke besturen er aan denken, de modernen door de tucht buiten de Hervormde Kerk te zetten, daar staan ze helaas ook zelf op een ja en neen standpunt.

Zoolwat de *Vos Medic.* als de *Geneeskun-dige Courant* voor het Koninkrijk der Neder-landen hebben naar aanleiding van onze opmerking, dat een gereformerd doctor den nooddoop niet behoort te bedienen aan roomsche kinderen, enkele bedenkingen opgeworpen.

De eerste bedenking is, of wanneer een gereformerd niet mee mag werken om een bijgelovige handeling te verrichten, hij dan wel mee mag werken om het toe-dienen der roomsche sacramenten mogelijk te maken, bijv. door te kennen te geven, dat een kind in levensgevaar verkeert, opdat het door een ander gedoopt worde.

Ons antwoord hierop is, dat een gereformerd doctor zeker niet tegen zijn con-scientie handelt, wanneer hij aan de be-trokken personen mededeelt, dat het kind in levensgevaar verkeert. De ouders hebben recht om dit te weten, en de vraag, wat ze met het kind zullen doen, staat voor hun rekening. Maar zulk een mededeeling is geheel wat anders, dan dat de doctor zelf actief optreedt en een handeling ver-richt, die hij volgens zijn conscientie niet verrichten mag. Niemand heeft er ooit aan gedacht, een doctor te verbieden aan een roomsche mede te deelen, dat zijn stervens-uren naderende is, ook al weet men, dat een roomsche van die mededeeling ge-bruik zal maken om het laatste oeliesel van den priester te ontvangen. Dit laatste oeliesel mag naar protestantsche opvatting geen sacrament, maar een superstitie wezen, — de patiënt zelf moet weten, of hij dit laatste oeliesel ontvangen wil of niet.

Een tweede vraag is, hoe de ouders, voor wie het wellicht gedurende geheel hun leven een wroeging zou wezen, als een hunner kleinen ongedoopt gestorven was, in zulk een geval kunnen geholpen worden? De *Hervormde Kerk* zegt de *Geneeskundige Courant*, dient toch zoo hoog te staan, dat hij niemand iets, wat dezen heilig is, zal ontnemen, zonder er minstens evenveel voor terug te geven.

In de eerste plaats antwoorden we hierop, dat de roomsche Kerk volstrekt niet alleen aan den doctor, maar aan ieder het recht toekent den nooddoop te bedienen, en de vraag, hoe de ouders kunnen geholpen worden, dus niet moeilijk te beantwoorden is. Het geval, dat alleen de medicus het kind zou kunnen doopen, zal zich wel zeer zelden voordoen. In verreweg de meeste gevallen zal de nooddoop, wanneer de ouders dit verlangen, door een der roomsche aanwezigen kunnen geschieden.

En in de tweede plaats hangt volgens ons protestanten de zaligheid van het kind niet van het gedooptzijn af, zoodat het ont-breken van den doop in werkelijkheid geen verschil kan maken. Het eenige bezwaar is, dat roomsche ouders in zulk een geval aan de zaligheid van hun kind zouden twijfelen. De schuld van die wroeging, gelijk de *Geneeskundige Courant* het noemt, rust niet op den protestantschen doctor, maar op de roomsche Kerk, die de ouders onjuist heeft onderwezen. Maar in geen geval volgt hieruit, dat een protestantsch doctor verplicht zou wezen, ten einde deze wroeging te voorkomen, tot een handeling over te gaan, die naar zijn conscientie hem ongeoorloofd is.

En wat de laatste opmerking van de *Geneeskundige Courant* betreft, dat Christus ons gepredikt heeft, dat we onze naaste moeten liefhebben als ons zelve en dat de plicht van den medicus medebrengt, om het leven van zijn naaste niet te verduisteren door een beroep op een kerkelijke leerstel-ling, zoo doet het ons zeker genoegen, dat de *Geneeskundige Courant* zoo hoge waarde toekent aan de woorden van Christus, maar ze vergat daarbij, dat Christus aan dit gebod voor de naastenliefde een ander en hoover gebod heeft laten voorafgaan, n.l. de *liefde tot God*. Niet een kerkelijke leer-stelling, gelijk de *Geneeskundige Courant* het noemt, maar het Woord Gods verbiedt naar onze overtuiging den protestant, om mede te werken tot een superstitie der roomsche Kerk, en de eerbied voor het Woord Gods staat voor ons hooger dan de liefde tot den naaste.

Overigens hebben we in geneeskundige kringen nu juist niet opgemerkt, dat er altoos zoo veel eerbied was voor wat iemand persoonlijk geloofde of hem heilig heette. Er kwam meermalen de klacht ons ter oore, dat ongelovige doctoren vrij ruw konden spotten met wat zij bijgelooftachten, en dat met name het misbruik van Gods naam in tegenwoordigheid der zieken vaak ergernis gaf.

Te eigenaardiger is het daarom, dat deze zelfde doctoren zoo eerbiedig uit den weg gaan voor enkele voorschriften der roomsche Kerk. Of dit uit belangeloze naastenliefde geschiedt, betwijfelen we. Een protestantsche doctor sei ons dezer dagen ronduit, dat de protestantsche geneesheeren dit wel doen

moesten, anders ging er een gebod uit van den pastoor en raakten ze plotseling al hun roomsche patiënten kwijt. Nu zal dit gedeeltelijk motief wel niet het eenige wezen. We gelooven gaarne, dat bij menig doctor daarbij ook de overweging komt, dat hij liefst elke opwinding of ontroering vermijden wil, die het niet doopen van haar kind bij de kraamvrouw ten gevolge zou kunnen hebben. Maar dit medische belang mag toch zeker niet zwaarder wegen dan het religieuze belang.

De *Hervormde Kerk* voor Groningen en Ommelanden nam een deel van ons artikel over, waarin we een terugblik wierpen op de Dolantie-beweging in 1886 en laat daarop deze beschouwing volgen:

Al wie de beschouwingen in de pers der Geref. Kerken een weinig volgt wist wel dat de kerkelijke beweging die in 1834 de Afscheiding veroorzaakte en in 1886 de dolantie, hier steeds voort verheerlijkt als het werk Gods bij uitnemendheid, terwijl wat er in de Hervormde Kerk geschiedt altijd voorgesteld wordt, of als boos, of als laf.

Wanneer men echter nagaat, hoe een man die de gehele dolantiebeweging van a tot z meegemaakt heeft, wij bedoelen Dr. Hoedemaek, over deze dingen oordeelt, zoo ontvangt men een geheel anderen indruk. In het Gedenk-boek, dat kort geleden over dezen eenamen strijder in het licht is verschenen, wordt o.i. duidelijk aangewezen, hoe er door de heele beweging, door Dr. Kuyper indertijd op touw gezet, een beweging die anti-revolutionair wilde zijn, duidelijk overal een revolutionaire trek loopt. En wie in onzen tijd met opmerkzaamheid gadeslaat al wat er door de Geref. Kerken wordt geschreven en gedaan, zal naast het zeer vele goede dat daaronder zeer stellig gevonden wordt, ook altijd weer die revolutionaire trek opmerken, die gevolg is van den oorsprong der Kerken. Een revolutionaire trek, daarmede be-doelen wij de eigenlijke lijn die niet is de lijn welke wordt uitgespijeld door den geest Gods, de lijn van het natuurlijke hart waardoor niet de weg des geloofs wordt betreden, maar wel, misschien onder heilige vormen, wereld-sche middelen worden gebruikt. Het slaagens-saad wordt zoo gemakkelijk in den boezem der Christenen uitgestrooit. En een iegelijk die dit toelaat, zal daarvan vroeg of laat de wrege vrucht moeten plukken.

Intusschen wenschen wij niet voorbij te zien, dat ondanks het verkeerde, toch deze Kerken in veleerle opzicht thans bloeien. Zij kunnen velen van onze gemeenten tot jaloeziesheid ver-wekken. Het komt ons voor, dat de oorszaak vooral ligt in het feit, dat er bij hen een *banier* wordt opgeheven, waardoor elken kan onderkennen wat men er aan heeft. Onze kerk mist een belijdenis, ik zeg niet dat deze rechtens volgens de reglementen heden niet meer zou bestaan, maar de kerk als zoodanig belijdt niet haar levende Hoofd, Jesus Christus den Heer. En het wil ons voorkomen, dat wij dit van de Geref. Kerken die in korte jaren tot groeten bloei kwamen, leeren kunnen, dat als onze Kerk nog eens zoover mocht kunnen komen dat zij een belijding karakter kan hand-haven, haar toekomst niet minder, maar meer verzekerd zou zijn dan thans het geval is.

Het is wel eens interessant uit Hervormde kringen te hooren, hoe men, nu een kwart-eeuw na den kerkelijken strijd voorbij is gegaan, over de Dolantie denkt.

Zoolas men hier ziet, wordt nog altoos de legende vastgehouden, dat de Dolantie een revolutionaire beweging is geweest; dat juist *gehoorsaamheid aan den Koning der Kerk* tot den strijd dwong, schijnen de broeders in de Hervormde Kerk maar niet te kunnen inzien.

Van den heer Frans de Jong uit Lex-mond ontvingen we het volgende schrijven:

AAN ONZE DIAKENEN.

Telken jare blijkt, hoe sommige gemeente-besturen aan de art. der Kiewet, die handelen over de uitsluiting wegens bedeling, een te verre strekking toekennen. Er worden personen van de kiezelslijst geweerd of geschrapt, die wel diaconalen onderstand genoten, maar daarom nog volstrekt niet vallen onder de ondersteunden in den zin der kiewet. Blijkens de memorie van toelichting en de gevoerde debaten, wil de Kiewet alleen uitsluiten degenen wier ondersteuning het karakter draagt van gerede bedeling, en dat nog wel bedeling uit nood. Het is duidelijk, dat burgerlijke onderstand dus veel er onder den zin der Kiewet zal vallen dan diaconale. Burgerlijke onderstand wordt meestal slechts verleend bij onver-mijdelijke noodzakelijkheid; m.a.w. als er inderdaad nood is, en dat wel nood bij „behoefte".

Maar hoe garsch anders staat dat met kerkelijke hulp. Hier is niet de noodstand, maar de broederlijke liefde de drijfveer. Er zijn dan ook gelukkig nog tal van kerken die het bij hun minder met aardse goederen bedeelde broeders nooit zoover laten komen, dat er waarlijk nood is.

En waar geen nood is, daar kan ook geen onderstand zijn in den zin der Kiewet. (Arrest van den Hoogen Raad van 8 Mei 1891). Er zijn ook zeer veel gevallen, dat de diaconie bijprijspt; maar dat de personen, die zij helpt, niet worden gerekend tot de klasse, die men met het woord „behoefte" aanduidt. Welnu, ook zulke ondersteuning mag niet van het kiesrecht uitsluiten. Want uitdrukkelijk staat het in art. 4 der Kiewet: de leniging van nood moet gedaan zijn aan „behoefte", zal zij het kiesrecht kunnen doen derven. Laat ons een voorbeeld mogen geven.

Er is een arbeidersgesin; veel kinderen, de vader alleen kostwinner. De menschen vallen niemand lastig; maar zij hebben het uiteraad niet ruim. Zoo zijn er duizenden. De kerk, waartoe dat gesin behoort, beschikt over goede middelen en verstaat hare roeping, om de huisgenooten des geloofs wel te doen. Welnu, dan laat de Diaconie het er niet op aan komen, dat zulk een gesin tot de „behoefte" gaat behooren — maar zij helpt het door den zwa-ren tijd heen.

Het Gemeentebestuur, dat in zulk een ge-val den vader van de kiezelslijst zou weren, gaat verder dan de Wet toelaat. Want de Kiewet bedoelt alleen die onderstand, welke is leniging van nood aan behoeftigen. „En directe nood is daar niet; en „behoefte" (paupers) zijn zulke menschen niet. Hier helpt

de Maas
De
won
De
stem
eerst
der
niet
de p
Men
dat
gein
tijdel
enz.
Een
schikt
niet
Kiew
Vo
onze
re
broed
lijk d
sullen
zijn
ze
en z
terde
de de
schrapp
Het
zijn
wordt
verder

Dr.
leeraar
Haar

De
Onder
in de
moet w
de Clu
te segg
In d
ten on
zedeku
onschul
haar ve
ethiek.

Aan
praesri
theorie
wezen v
Beden
toen me
de „stre
vooroor
dikaale
over de
„geloofs
dig giny
misch d
Aloof
hier gen
tusschen
wing, v
gingen".

En no
de dñ
met de
gredte z
identific
zelve.
praktisch
theologis
element h
aar bet
van den
geweten
sedert in
de theolo
den voor
theologis
Protestan
rekening.

Maar l
selving o
jaren lan
behouden
LUKE ETI
Onder
steeds de
Spreek
Prof. Dr
zijn hier
wijden e
moraal; d
de theolo
lang, bel
Utrecht
philosophi
doceerd."

Ik we
zondering
Maar nie
getuigenis
niet docet
ethiek on
Een o
gunstig is
De the
de univer
dan haar
matiek, d
nariën vo
Uitgenis
bij de jo
gevormde
gewekt. S
getreden,
van de
eigen stud
philosofie
zoo in d
handelt v
wat nog l
dezen sch
wat kenn
van die v

Nu valt
geleerd e
het oog t
nieuwere
sorgers n
evenmin
ethiek het
toerusting
voorzien,
diking, di
lijke ziel t
en mystie
missen, de
stellingen
Het is
studenten,

bod uit van
ting al hun
u zal dit
nige wezen.
enig doctor
mt, dat hij
oring ver-
en van haar
gevolge zou
ische belang
wegen dan

Groningen
el van ons
ugblik wier-
in 1886 en
volgen:

de pers der
wist wel dat
4 de Afchei-
leantie, hier
erk Gods bij
le Hervormde
wordt, of als

hoe een man
van a tot z
r. Hoedema-
zoo ontvond
n het Geden-
ken en samen-
en, wordt o.i.
oor de heile
rtid op touw
uonair wilde
thaire trek
opmerksaam-
Geref. Kerken
naast het zeer
ilig gevonden
utopaire trek
porpiong der
daarmede be-
die niet is de
oor den geest
hart waardoor
etreden, maar
rmen, wereld-
Het slangen-
en boezem der
gelijk die dit
at de wrange

oorbij te zien,
deze Kerken
u. Zij kunnen
erschheid ver-
at de oorzaak
ben een banier
n kan onder-
ase kerk mist
deze rechten
niet meer zou
danig bejijdt
Christus den
n, dat wij dit
orte jaren to-
nnen, dat als
ocht kunnen
kie kan hand-
r, maar meer
geval is.

Hervormde
u een kwart-
id voorbij is
kt.
nog altoos
de Doleantie
geweest; dat
Koning der
schijnen de
k maar niet

og uit Lex-
de schrijven:
EN.

ge gemeente-
t, die hande-
deeling, een
worden per-
of geschrapt,
genoten, maar
onder de on-
et. Blijken de
voerde debat-
uten degenen
draagt van
wel bedeeing
nigerlijke on-
an der Kies-
erlijke onder-
nd bij onver-
e, als er inder-
behoefingen",
aat dat met
e noodstand,
drijver. En
n kerken die
de goederen
laten komen,

an ook geen
swet. (Arrest
el 1897). Er
de diaconie
die zij helpt,
use, die men
luit. Welnu,
iet van het
kelijk staat
ing van nood
", zal zij het
Aat aan een

kinderen, de
schen vallen
het uiteraard
n. De kerk,
t over goede
ing, om de
loen. Welnu,
paan komen,
stigen" gaat
or den zwa-

zulk een ge-
t zon weren,
t. Want de
stand, welke
stigen. "En
behoefingen".
Hier helpt

de broederlijke liefde, éér het zoover komt.
Maar wij gaan nog een stap verder.

De kostwinner of de vrouw van dat gezin wordt ziek. Dan komt er wel waarlijk nood. De Diaconie ondersteunt; maar ook die ondersteuning tast het kiesrecht niet aan. Wel is de eerste eigenschap van onderstand in den zin der Kiewet aanwezig: er is nood. Maar nog niet de tweede: het gezin behoort nog niet tot de paupers. (Zie o.a. Elenbaas over de Kiewet). Men gevoelt, dat er dus geen sprake van is, dat diaconale hulp aan fatsoenlijke arbeiders-gezinnen in gevallen van ziekte, overlijden, tijdelijke werkloosheid, strenge winterkoude, enz. van het kiesrecht zou mogen uitsluiten. Een Diaconie, die over voldoende middelen beschikt en haar plicht verstaat, zal slechts bij uitzondering een armzalige in den zin der Kiewet te noteren hebben.

Voor tweeërlei is hier dus deser dagen voor onze diaconen zorg te dragen:

re dat zij van de door hen ondersteunde broeders geen andere opgeven dan die waarlijk door de Kiewet bedoeld worden. En dat zullen er — zoo zij hun roeping getrouw konden zijn — zeer weinigen zijn;

re dat zij, wanneer straks tusschen 31 Maart en 31 April de kieserslijst ter lezing ligt, tergeode nota nemen of ook geen anderen dan de door hen opgegeven van de kieserslijst geschrapt zijn.

Het is waarlijk al erg genoeg, dat er armoede zijn kan, die met kiesrechtdering gestraft wordt, — laat ons waken, dat hier geen streep verder gegaan wordt dan de wet verdort.

Dr. H. H. K.

Reestafel.

Dr. P. D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, hoog-
leeraar te Leiden. HET CHRISTELIJK LEVEN.
Haarlem. De Erven F. Boon. 1910.

I.

De bepaling in de Wet op het Hooger Onderwijs, dat aan de openbare Universiteiten in de Faculteit der Godgeleerdheid onderwijs moet worden gegeven in de ZEDEKUNDE, is voor de Christelijke ethiek, om het op zijn zachtst te zeggen, niet gunstig geweest.

In de dagen toen de Wet werd gemaakt, was ten onzent de onderscheiding opgekomen van ZEDEKUNDE en ZEDELER. Een op zich zelf vrij onschuldige en ook wel bruikbare, indien men haar verstaat als theoretische tegenover praktische ethiek.

Aan een levensleer, het zij dan descriptief of prescriptief, dient toch vooraf te gaan een theorie omtrent vragen als die over ontstaan en wezen van het sedelike.

Bedenkelijker werd deze onderscheiding echter toen men onder ZEDEKUNDE of theoretische ethiek de „streng wetenschappelijke“, wijl van alle vooroordeelen onafhankelijke en daarom „prae-diaconale ethiek“ ging verstaan en daartegenover de ZEDELER, wijl aan vooroordeelen „geloofovertuigingen“ gebonden, als minderwaardig ging aanrekenen en daarom buiten het akademi-sch domein sloot.

Alsof ook een theorie omtrent vragen als die hier genoemde, krachtens het innig verband tusschen levensbeschouwing en wereldbeschouwing, van „vooroordeelen“ en „geloofovertuigingen“ ooit vrij zou zijn.

En nog bedenkelijker werd de zaak, toen men de dui- ter eere gebrachte ZEDEKUNDE kortweg met de wijzegeerte ethiek en de dui- gedeneerde ZEDELER met de theologische ethiek ging identificeren. Een bovendien onjuiste vereenzelving, wijl de wijzegeerte ethiek evenzeer haar praktisch of „gedragend“ element, als de theologische haar theoretisch of „beschouwend“ element heeft. Want, al is het ook waar, dat vragen naar het ontstaan en het wezen van het sedelike, van den plicht, de deugd en het goed, van het geweten en van de sedelike beoordeeling, sedert in de 17e eeuw zich de filosofie van de theologie geemancipeerd had, meer over op den voorgrond kwamen, even waar is, dat de theologische ethiek zoo bij Roomschen als Protestanten met deze theoretische vragen toch rekening had gehouden en nog houdt.

Maar hoe onjuist de bovengenoemde vereenzelving ook is, zij heeft als gevolg gehad, dat nu jaren lang aan onze openbare universiteiten, behoudens enkele uitzonderingen, geen CHRISTELIJKE ETHIKA is onderwezen.

Onder den naam van ZEDEKUNDE is bijna steeds de WISEGEERTE ETHIEK voorgedragen. Sprekend van die Universiteiten zegt nu ook Prof. de LA SAUSSAYE in de VOORREDE van zijn hier door mij te bespreken boek: „Velen wijden eenzijdig hun aandacht aan wijzegeerte-moraal; het is opmerkelijk dat ten onzent in de theologische faculteiten, nu ruim 30 jaren lang, behoudens twee uitzonderingen (Beets te Utrecht en schrijver deszes te Leiden) steeds filosofische, geen christelijke moraal is ge-doeerd.“

Ik weet niet of het met die maar twee uitzonderingen nu wel geheel in den haak is. Maar niettemin is dit woord een onwraakbaar getuigenis, dat het voorschrijft der Wet omtrent het doceren van ZEDEKUNDE voor de Christelijke ethiek ongunstig is geweest.

Een omstandigheid, die op haar beurt niet gunstig is geweest voor Theologie en Kerk.

De theologische ethiek raakte, verbannen van de universiteiten, en was er nog erger aan toe dan haar medebanneling, de theologische dogmatiek, die althans een onderdak in de semi-naria vond.

Uitgesloten van het academisch domein, werd bij de jogenere generatie der wetenschappelijke gevormden voor haar geen belangstelling meer gewekt. Straks als predikers en zielzorgers opgetreden, bepaalt zich de kennis der ETHIKA van de aldus academisch gevormden, tenzij eigen studie aanvult, allereerst tot de HISTORIA PHILOSOPHIAE MORALIS. Verder tot dat deel der zoo in de mode zijnde SOCIOLOGIE, hetwelk handelt van de Zedenkunde of Ethnographie, wat nog iets anders is dan zedenkunde, en bij dezen schat van geleerdheid komt dan ook nog wat kennis van heidense ethiek met name van die van het BYZANTINISME.

Nu valt i- tte ontkenen, dat onder al dit geleerd ethisch apparaat dat laatste stuk, met het oog op de, ook zeer in de mode zijnde, nieuwere THEOSOFIE, voor prediker en zielzorger nogwel het minst onbruikbare is. Maar evenmin valt te ontkenen, dat wat hij van ethiek het meest noodig heeft te weten, in zijn toerusting ontbreekt. Het laat zich dan ook voorzien, dat hij én als prediker, wijl de prediking, die zich immers tot heel de mensche-lijke ziel heeft te richten, naast een dogmatisch en mystiek, ook een ethisch element niet mag missen, én als conductor de conscience, teleur-stellingen zal hebben én geven.

Het is dan ook denkbaar, dat „voorzienige“ studenten, die zich dus zien toerusten, bij zich

zelf denken, al zullen zij het ook om meer dan een reden niet zeggen:

Gere erlassen tot dir deze moralische Del-
hatusse.

Onder deze omstandigheid is het bijzonder te waardeeren, dat Prof. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE zich door het hoog opdoen van „streng wetenschappelijk“ en „ethika die geen praedikaat dult“, niet heeft laten verbijsteren. Door toch zijn onderwijs in de ZEDEKUNDE zoo in te richten, dat het een doceren van Christelijke moraal bleef, heeft hij zijnerzijds de nadeelige gevolgen van de wetsbepaling gemitigeerd.

Dit blijkt uit zijn boek.

Want wel waarschuwt de schrijver van HET CHRISTELIJK LEVEN ons in zijn VOORREDE tegen het „in dit zijn geschrift een stenogram of dictaat van zijn colleges zien“. Maar ook uit de omstandigheid, dat hij in diezelfde VOORREDE, bij het brengen van zijn dank aan hen, die tot de uitgave van het boek hebben medegewerkt, ook gedekt „het aandeel dat zijn studenten aan zijn arbeid hebben gehad“, mag zeker worden afgeleid, dat er bij wat op de katheder werd voorgedragen en wat in het boek wordt geboden, congenialiteit is.

Metterdaad is dit boek dan ook een Christelijke ethiek. Het eert het Christenbhart — men vergunne mij deze ietwat klikkende, maar daar-bij zeer gemeende uitdrukking, — van den Schrijver, dat hij zich, ook als academisch docent, niet schaaft met het evangelie van Christus.

En met te meer sympathie begroet ik de verschijning van dit boek, omdat onze eigen wetenschappelijke literatuur, wat de nieuwere betreft, op dit gebied zoo arm is. HET CHRISTELIJK LEVEN toch is het eerste meer omvangrijke werk dat over Christelijke moraal, althans van protestantische zijde, na vele jaren ten onzent verschijnt.

Want wel verscheen nog in 1894 de ZEDELEER van den Amsterdamschen oud-hoogleraar Dr. S. HOKSTRA; maar „Christelijk“ in den zin van „de bron en de kracht van het christelijk-sedelike leven“ zoeken in de geloofsgemeenschap met Jesus Christus en door Hem met God“, zoals de LA SAUSSAYE het in de VOORREDE van zijn HET CHRISTELIJK LEVEN omschrijft, — is een praedikaat dat de moderne-theoloog Dr. HOKSTRA aan de door hem in zijn ZEDELEER voorgedragen moraal, zeker ook zelf niet zou hebben toegekend.

Deze christelijke ethiek welke de Leidsche hoogleraar „van studenten, predikanten en beschaafde christenen biedt“ zal men niet lezen zonder getroffen te zijn door tal van schoone gedachten en rake opmerkingen. Wie zich ooit geroepen mocht voelen LICHTSTRALEN uit de werken van den heer CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE te verzamelen, zal uit dit zijn werk vele kun-nen opraven.

Er komen echter ook „toespelingen en zettes“, bepaald aan het adres van ons gereformeerden in voor, waar men, rekening houdend met het adium theologicum, wel altijd een psychologische verklaring voor kan vinden, maar die men, naar de norm van ethische beoordeeling niet altijd kan goedkeuren.

Het ten vorigen jare verschenen eerste deel van HET CHRISTELIJK LEVEN bevat met een INLEIDING, de eerste drie en 16: begin der vierde van de vijf hoofdafdelingen waaruit het geheele werk bestaat zal.

Het tweede deel, waarvan de stof grooten-deels gereed ligt, hoopt Prof. SAUSSAYE zoo mogelijk nog in dit jaar te doen verschijnen.

De vijf hoofdafdelingen zijn:

- I. 's Menschen aanleg en bestemming.
- II. Het leven in de sonde.
- III. Het begin van het nieuwe leven.
- IV. Het persoonlijk Christelijk leven.
- V. Het leven in de kringen der gemeenschap.

Ik hoop de volgende week de bespreking van dit werk te vervolgen.

G.

Deeenigingsleken.

STATISTIEKEN?

Bekend is het woord der Heilige Schrift, volgens hetwelk ons geven van almoezen zoo behoort te geschieden, dat de déne hand niet weet wat de andere hand doet, en dat we ons loon verliezen, indien we, bij het doen van weldaden, voor ons laten trompetten en ba-sulnen.

Als men aan dat woord denkt, dan wordt dubbele weersin opgewekt bij het lezen van de krantenberichten over de gaven, die voor goede doeleinden gegeven worden door mannen als Carnegie, Rockefeller e. a.

Het schijnt, dat men in Amerika van dergelijke giften of schenkingen statistieken opmaakt, want nog onlangs, toen de beide genoemde kapitalisten groote sommen wegschonken, kon men in de bladen lezen, tot welke bedragen de totalen hunner schenkingen reeds waren geregeen.

Nu zal men zeggen, dat er een verschil is tusschen schenkingen van groote sommen voor allerlei nuttige stichtingen van onderwijs en wetenschap en wat dies meer zij en het geven van almoezen; en dat is ook volkomen juist; maar veel tegenspraak zal wel niet behoeven te worden geducht, als gezegd wordt, dat het-geen de Heere Jesus over het geven van almoezen seide, een regel bevat, die bij analogie op ander terrein, waarop de mild-dadigheid beoefend wordt, kan worden toegepast.

Het „geeft zonder iets weder te hopen“, langen tijd ten onrechte zoo uitgelegd, dat men geen geld op interest mocht uittreken, mag zeker wel ook in dien zin worden uitgelegd, dat men bij zijne giften niet geleid moet worden door de gedachte, dat men met bijzondere eere zal worden vermeld, maar dat men zooveel mogelijk moet geven in zulk een vorm, dat het weder ontvangen van eer of aanzien of wat dan ook, is buitengesloten.

Van uit dit standpunt bezien, vervullen de groote schenkingen van de Amerikaansche grootkapitalisten, welke op zoo weinig syn-pathieke wijze worden aangekondigd, eer met weersin, dan dat ze verheffend werken.

Toch meene men niet, dat hetgeen hier gebrandmerkt wordt, alleen in Amerika en andere vreemde landen, maar niet ten onzent voorkomt, want de Amerikaansche methode is ook bij ons inheemsch. Met dit verschil echter, dat de grootste schenkingen die bij ons gedaan worden, van weinig of geen betekenis zijn tegenover de giften, die ginds gegeven worden.

Wie mocht twijfelen aan de juistheid dezer bewering, moet maar eens nagaan, wat bij verkiesingen voor openbare lichamen zoo al plaats vindt. Hij zal dan bemerken, dat menig candidaat aanbevolen wordt met het argument, dat hij zoo- of zooveel gegeven heeft voor deze of gene zaak van algemeen belang.

Oaalsnog werd in een groote stad een zeker candidaat aanbevolen door middel van een verkiesingsblad, dat een formeele statistiek

bevatte van al de weldaden die de betrokkene verricht had.

Dit systeem moet ten eenenmale afgekeurd worden, omdat het den goeden geest bederft, die het geven beheerschen moet.

Onze tijd is echter nu eenmaal een tijd van statistieken. Men heeft van alle mogelijke massaverschijnselen statistische overzichten, die zeker, indien ze met kennis van zaken worden gelezen, eenig inzicht kunnen geven in de numerieke waarde en betekenis van bepaalde gebeurtenissen en die ongetwijfeld in menig geval kunnen aanwijzen, in welken zin maatregelen moeten worden genomen om eenige goede zaak te bevorderen of eenig kwaad te bestrijden.

En nu zal men wellicht vragen, of het niet goed zou zijn, ook van den arbeid der weldadigheid eens statistieken te gaan maken, om te zien hoe het met die weldadigheid ten onzent staat. Die vraag zou wellicht enigszins bevestigend beantwoord behooren te worden, indien zoodanige statistieken eenig nut konden uitoefenen.

Het is echter niet wel in te zien, welk nut men er mede zou kunnen verrichten. Zijn zoodanige statistieken bedoeld om, helemaal op zichzelf, eens te laten zien, hoeveel toch wel gegeven wordt, dan zijn ze reeds daarom veroordeeld, en oorzaak, dat het loon verloren gaat; wat nog in veel ernstiger mate doorgaat indien de bedoeling is, te doen uitkomen, dat het eene deel des volks zooveel meer doet dan het andere deel. Hetzelfde zou ook van kracht zijn, indien men wilde gaan aantoonen, dat in ons land per hoofd der bevolking meer gegeven wordt dan in andere landen.

Weldadigheidsstatistieken hebben trouwens natuurlijk slechts zeer geringe waarde voor de kennis der oeconomiche toestanden, omdat het geven eerst in de tweede of derde plaats be-heerscht wordt door oeconomiche omstandig-heden en veelmeer door zekere gezindheid des harten, die voor de kennis der oeconomiche verschijnselen niet veel waarde heeft.

De kennis van statistische cijfers in sake het geven voor allerlei Christelijken en anderen philanthropischen arbeid zou dus alleen eenige waarde kunnen hebben, indien men de be-doeling had, dat in ons land veel te weinig gegeven wordt, althans veel minder dan in andere landen.

Maar ook zoo bedoeld is de waarde van sulke statistieken zeer gering, want ten eerste is het haast ondenkbaar, dat men in andere landen statistieken zou hebben, die met de onze waren te vergelijken, en ten tweede mag wel in zeer sterke mate betwijfeld worden, of men de milddadigheid in een land op kan voeren door aan te toonen, dat zij elders ons vooruit is. Ten derde moge concurrentie tusschen twee of meer personen en ook nog tusschen verschillende groepen van een volk iets uit-reiken, de concurrentie tusschen de volken onderling zal wel geheel werkloos kunnen worden geacht.

Neen, voor een zeer speciaal doel mogen statistieken over de geldelijke deelname aan philanthropischen arbeid, aan den arbeid dus o. a. van het verenigingsleven, nut en be-tekenis hebben, generale statistieken kunnen geen nut hebben en zouden licht nadeelig werken.

De milddadigheid moet door twee heel andere vragen bepaald worden. Ten eerste door de vraag, hoeveel arbeid er is, die niet aangevat kan worden, die stil moet liggen of met halve kracht verricht worden, omdat er niet ge-nough geld is. En ten tweede door de vraag, of ieder voor zich wel zooveel afzonderd van hetgeen hem de Heere heeft toebetruwd, als hij mag afzonderen.

Wat het eerste aangaat, mag wel gevraagd, of het noodig is, aan te toonen, dat er werk te over is. Ziet niet ieder om zich heen Christelijken arbeid wachtende, die gedaan of béter gedaan zou kunnen en moeten worden, indien er maar geld was. Is het niet, om nu maar iets zeer ergs te noemen, verschrikkelijk, dat in plaatsen, waar het geld toch wel is, ieren gewerkt moet worden om het geld bijeen te brengen, noodig voor den bouw eener Christelijken lagere school, waarop de kinderen onzes volks zitten te wachten; om maar niet te spreken van het verder voortgezette onderwijs, dat in onze steden van Christelijken kant over het geheel nog vrijwel verwaarloosd wordt?

En nu zegt men wel, dat uit dezelfde portemonnaie's telkens en telkens meer zooveel gevraagd wordt en voor telkens meer en telkens nieuwe zaken; maar als die klacht juist wordt, mag toch gevraagd, of we reeds zoover zijn, dat we geven boven of zelfs ook maar raar ver-mogen.

Zeker, als men vraagt, wat gegeven moet worden, dan is men spoedig aan een grens toegekomen; maar als men, heel anders, vraagt, hoeveel mag gegeven worden, zonder dat men voor God onverantwoordelijk handelt, dan is het haast, alsof er geen grens te bekennen is en alsof gaandeweg hooger gegaan kon worden, zonder dat men schade ondervindt.

De arme weduwe in den tempel gaf, naar menschelijk inzicht, boven haar vermogen, op onverantwoordelijke wijze. Als we allen eens zoo deden, zou er dan zooveel noodige arbeid moeten blijven wachten?

Buitenland.

Noorwegen. De Inwendige Zending. In Noorwegen speelt de Inwendige Zending een groote rol. Gelijk wij reeds mededeelden, is er in dit land voor honderd jaar een groote geestelijke beweging ontstaan door den arbeid van Hauge. Deze beweging liep in kerkelijk spoor, wanneer er mannen gevonden werden, die de kunst verstonden het nieuw ontwaakte leven voor de kerk te gebruiken. Zulke mannen waren de professoren in de Godgeleerdheid Johnson en Caspari, die het vertrouwen van alle Christenen in Noorwegen hadden en predikanten vormden, die gaarne met de mannen der Inwendige Zending samenwerkten. Maar er waren ook volgers van Hauge, die volgens ons ten onrechte beschuldigd worden in een onker-kelijk spoor te loopen, hetgeen het geval is met vele kleine verenigingen of gezelschappen, wier bloei door het optreden van de moderne Theologie in Noorwegen in de hand gewerkt wordt. Men denke echter niet, dat zij die onkerkkelijk genoemd worden, er voor ijveren om de Kerk des Heeren als overbodig op zijde te zetten. Neen, zij verlangen slechts, niet de wegen, waarin zich thans de Lutherse Staatkerk van Noorwegen beweegt, te wandelen. Zij richtten een school op waarin zendingen gevormd worden; ook stichtten zij een school voor opleiding van leekenpredikers, om „de vrije gemeente“ van predikanten te voorzien. Men is in die kringen van oordeel, dat eenmaal „eene vrije Bijbelsche Kerk“ uit de Staatkerk zal te

voorschijn treden als een vlinder uit haar pop. Daartoe moet niet alleen de verkondiging van het Woord vrij zijn (dit werd toegestaan in 1842 toen het Conventieklapkaat, op grond waarvan Hauge in de gevangenis werd gesloten, opge-heven is), maar ook de bediening van Doop en Avondmaal.

Men kwam tot de overtuiging, dat voor de ontwikkeling van gemeentelijk leven, de opwekking niet alleen voldoende is; dat daarbij ook de bediening der sacramenten behoort plaats te hebben. Het wordt in Noorwegen reeds oog-tigkend toegelaten om het Heilig Avondmaal te bedienen, maar niemand er voor gestraft wordt, wanneer hij dit doet, al is het nog door de wetten des lands verboden. Als men nu de bediening van den doop er bij kan voegen, „dan hebben wij werkelijk Bijbelsche gemeenten, uit louter echte Christenen bestaende“, zoo laat een voorstander der Inwendige Zending zich hooren. Nu zal men in verloop van tijd wel leeren, dat men eene reine kerk, een kerk van enkel ge-loovigen, nooit verkrijgen zal en dat het reeds veel is, wanneer men eene belijvende Kerk heeft en in stand houden kan.

Gemengd Nieuws.

De Luther-rol. Het Evangelisch Consistorium te Brunswijk bepaalde, dat de predikanten ook in hun buiten-ambtelijk verkeer, dus ook op de straat, een kleed moeten dragen, waardoor het aan den dag komt welk ambt zij bekleeden. De superintendent gaf, toen hiertegen bedenking ingebracht werd, te kennen, dat van „de hoogste plaats“ het ge-wenscht werd dat predikanten altijd door in ambts-kleeding zouden verschijnen en dat hij daarom de vrijheid genomen had, de predikanten daarmede beoed te maken.

Derer dagen werd nu te Brunswijk eene verga-dering gehouden door de vereniging van predi-kanten uit de landkerk en daar werd de volgende resolutie aangenomen: »De gewenschte invoering van een buitengewone ambtskleeding is in tegen-spraak met het wezen van de Evangelische predi-kantenstand en met het ambt dat Evangelische predikanten bekleeden; het bemoeilijkt de leeraars bij hun herderlijken arbeid en moet daarom afgeworpen worden. Het is te wenschen dat in dit opzicht op de candidaten geen druk uitge-oefend worde.« Deze resolutie werd volgens het besluit der vereniging door het moderamen aan het Consistorium overgebracht met verzoek ook aan „de hoogste plaats“ daarvan mededeeling te doen. Men kan verwachten dat deze zaak ook in den Landdag ter sprake komt! De machthebbers in Brunswijk schijnen niet te verstaan, dat er in eene Protestantische kerk van geen ambtskleeding sprake mag zijn, omdat het onderscheid tusschen clerus en volk is weggevallen.

De regering en de zending in Duitschland. Ook in Duitschland is de regering van lieverlede anders gaan denken over de zending. De laatste rede van den Staatssecretaris Lindquist gewaande van het Christendom over de inboorlingen als iets dat op het gebied der koloniale politiek tot een wenschelijke zaken behoort, waaruit bleek dat er bij de regering in hare positie tegenover de zending een ommekeer kwam. In een Duitsch orgaan vinden wij de volgende juiste opmerking: »Hoe-wel de zending geen staatssubsidie van de rege-ring mag wenschen voor haar bekeeringarbeid, zoo zal het haar te stade komen, wanneer in het moederland de belangstelling voor haar werk ook in koloniale kringen toeneemt en wanneer de regering den beschavenden arbeid der zending in de scholen en aan de kranten ondersteunt.«

De zending in Duitschland heeft echter met groote finaalste moeilijkheden te worstelen. In November had de Leipziger Mission een tekort van 78,000. De „Gosmische Mission“ zegt in een „bede om hulp“, dat hare inkomsten belang-rij verminderden en dat hare middelen bijna verbruikt zijn. De Broedergemeente zowel als de Noord-Duitsche Missie leven onder den zwaren druk van tekorten, die ten deele van vroegere jaren zijn. De Berlijnsche en Breklumsche zending vreesden evenzeer een tekort, wanneer zich niet haar vrienden in de Kerkwerk zelf inspannen om krachtadige hulp te verleenen.

Het Duitsch Reichsgericht besliste dezer dagen dat eene kerkelijke gemeente verplicht is, de toegangen tot het kerkgebouw in zoodanigen toestand te houden dat men zich zonder gevaar naar de godsdienstoefening kan begeven. Op 26 Dec. 1906 viel eene ongekunde vrouw op weg naar de kerk van Schlau niet ver van de kerkdeur tengevolge van gladheid, en brak daarbij een been. Zij eischte daarop van de kerkelijke gemeente eene schadevergoeding van 209 mark wegens verpleging en eene jaarlijkse rente van 600 mark, omdat zij niet meer in staat was den kost te verdienen. Deze zaak kwam ten slotte voor het Reichsge-richt, dat overwoog: »de kerkgemeente noodigt de gemeentelieden tot het bijwonen der godsdienst-oefeningen uit en is daardoor oorzaak dat een levendig verkeer ontstaat, waardoor de verplichting op haar rust ook de toegangen tot het kerkgebouw, en dat niet in den engsten zin, maar ook het straatplein onmiddellijk voor de kerk, dat door de kerkbezitters betreden wordt, voor den aanvang der Godsdienstoefeningen te reinigen en geschikt voor het verkeer te maken. Deze verplichting blijft op het kerkbestuur rusten, ook al zou het plein voor het kerkgebouw niet het eigendom der kerkelijke gemeente zijn en, wordt niet weggenomen in het onderhavige geval, dat de godsdienst-oefening in den zden Kerstdag plaats heeft. Dientengevolge moest de kerk aan de vrouw de gevraagde schadevergoeding betalen.«

Een tweede zaak kwam te Buitstadt voor. Mevrouw L. ging op 30 Sept. de treden van de van buiten aangebrachte trap, die toegang tot het kerkgebouw verleent, af. Zij gleed daarbij uit en brak haar rechterarm. Haar echtgenoot eischte 75 mark voor de doctorrekening, 300 mark „Schmerzengeld“ en een jaargeld van 400 mark. Door het hoogste gerechtshof werd de helft van de gevraagde sommen den klager toegewezen. Deze rechtbank oordeelde, dat de vrouw struikelde door een gat in de negende trap. Door dat gat was het gevaarlijk die trap af te gaan. De kerk had pas voor verfraaiing van het gebouw 18000 mark uitgegeven, zonder dat men het noodig geacht had den toestand van de trap te verbeteren. Voor dit verzuim van den „Vorstand“ der kerkelijke ge-meente, werd de gemeente verantwoordelijk gesteld, zoodat deze zal kunnen betalen.

WINKEL.

Voor Kinderen.

DEN STRIK ONTKOMEN.

II.

ERN HUICHELAAR.

Uw Herder zal niet slapen.

MARNIX.

Caldon-house, waarheen wij den lezer ver-zoeken ons thans te vergezellen, was een dier oude schilderachtige gebouwen, wier juiste be-schrijving de pen van een Walter Scott zou vereischen, en die thans in Engeland meer en meer zeldzaam worden. Gesticht onder de regering van Hendrik V, in de oorlogen gedeeltelijk verwoest, later weder hersteld, was het van den eenen eigenaar op den anderen overgegaan, tot het eindelijk door aankoop was gekomen in de handen van Richard Hainsley,

lid van de rechtbank en grondeigenaar in het graafschap.

De man, met wiens zoon wij zoo even kennis maakten, behoorde tot degenen, die de kunst verstaan om als 't getij verlopen is de bakens te verzetten, die voor- of achteruit gaan, alles met een vastgesteld doel — hun eigen voordeel. Zoo was er ook in zijne meening niets dwazer en onvoordeliger dan een be-paalde godsdienstige richting aan te kleven, in een land, waar soms de vorst bepaalde wat de onderdaan had te gelooven. Aan alle waarachtige gemoedsovertuiging vreemd, was hij niet geen de minste aarzeling onder Hendrik VIII van de Roomsche kerk tot het door dien koning geschapene staatskerkelijke lichaam overgegaan; en de uitkomst had bewezen dat dit eene verstandige daad geweest was. Immers hij dankte er zijn plaats in de rechtbank aan. Wederom was het om deze te behouden, dat hij, toen Maria op den troon kwam, zich ge-coort had tot de Roomsche kerk terug te keeren, en er zoolang in te blijven als zijn belang zou medebrengen.

Bij al het gevoel van afkeer, dat zulk een gedrag onwillekeurig in een Christelijk gemoed opwekt, zal het goed zijn op te merken dat, voor hem die niet in waarheid hervormd, en tot nieuw leven in den Heiland herboren was, in die dagen tot zulk eene veranderlijkheid gereede aanleiding bestond. Elke wisseling van souverein bracht eene wijziging in den gods-dienst des Staats, vaak een vervolgeling tegen al wie niet medeging, met zich. 't Was toen meer dan ooit noodig hun die God en Zijn Woord liefhadden toe te roepen: „houdt wat gij hebt“, en des te meer treurig dat juist zij, wier plicht 't geweest was dit te doen, soms de slechtste voorbeeld gaven. De vikaris van Bray, bij voorbeeld, was tot vier malen toe, beurtelings Roomsche en Protestantisch. Iemand verweet hem eens dat hij een „turncoat“, een ellendige draaier was, zonder eenig beginsel.“ „Vergeef mij“, hernam de waardige geestelijke, „ik ben zeer getrouwd aan mijn beginsel gebleven, om namelijk als vikaris van Bray te leven en te sterf.“ Wat kon men van de kudde ver-wachten, waar de herders alsoo handelden!

Onlangs al zijn schranderheid kon Richard Hainsley niet zeggen, dat het hem in de wereld bijzonder was megevoelen. Of het kwam van den „doorboorden buidel“, vermeld in zeker oud boek, om 't welk zich de eigenaar van Caldon-house nooit veel bekommerd had, zou ik niet durven beslissen. Genoeg — hij was in de laatste jaren steeds achteruitgegaan, en zelfs rustte er op zijne bezitting eene tamelijke schuld. Dag en nacht pleuiste hij op middelen om dese af te doen niet alleen, maar tevens om weder tot zijn vorigen rijkdom te geraken, toen zich op eens een gelegenheid aanbood, die zelfs zijn stoutste verwachtingen overtrof.

De reiger, dien we zoo even verlieten, Lawrence Ruther, had sedert lang de aandacht gewekt van een dweepzieke en ketterachtige koningin. Afstammeling der oude vervolgde en gejaagde Lollards, een prediker der gerechtigheid, door beproefing gelouterd, door vrees noch vleierij aan 't wankelen gebracht, ging hij 't land door om zijn broeders in het allerheiligst geloof op te wekken, om standvastig te zijn in het leven, of — getrouw tot den dood. 't Was natuurlijk, dat Rome's dienaars den getrouwen getuige haatten met een volkomen haat. Honderdmalen had men getracht hem te vatten, — telkens had hem de Heere wonderbaarlijk gered. Thans echter was hij val besloten. Een beoelving van 800 pond was uitgelooft aan hem, die den vermetelen ketter aan „de ge-rechtigheid“ zou uitleveren, benevens 100 pond voor den aanbreyer. Voorwaar een som, waarvoor was het verrader kon te vinden zijn.

Op 't verdien van dit loon had Hainsley zijn hoop gevestigd. Wel wist hij dat het niet gemakkelijk gaan zou des predikers schuilplaats aan te wijzen, veel minder hem aan het gerecht over te leveren. Maar toch moende hij na eenig nadenken de middelen ter bereiking van zijn heilloos doel te hebben gevonden. Voor eerst kon hij gemakkelijk berekenen, dat Ruther, wetende hoe gretig men hem zocht, zich voor een oogblik waarschijnlijk aan de vervolging zou onttrekken. De beste en minst verwijderde schuilplaats bood Schotland, en op zijn tocht daarheen moest de vluchteling bepaald in de nabijheid komen van Hainsley's woonplaats. Ten andere was het niet waarschijnlijk, dat de rondtrekkende leeraar, die vroeger meermalen in en om Durham had vertoefd, en den land-eigenaar alleen gekend had als een van Rome tot het Protestantisme bekeerde, weten zou dat hij thans weder het pandum aanhing. Was er dus een middel om het slachtoffer naar Caldon-house te lokken, zoo leed het geen twijfel of de vangst zou gelukken.

Dit middel nu meende Hainsley gevonden te hebben. Hij wist dat er onder zijn pachters vele waren, die in 't geheim of meer openbaar, der Evangelische waarheid geen kwaad hart toedroegen. Vooral was hem dit bekend van sekeren Brouwers, een Vlaming van afkomst, die met vele landgenooten zijn verdrukt vader-land ontweken was. Daar deze man behalve een oprecht gemoed, met Zacheus den tollenaar ook nog dit gemeen had, dat hij klein van persoon was, noemde men hem gewoonlijk Kleine Brouwer.

Vóór de vervolging onder Karel V in de Nederlanden begon, had Brouwers het ambt van schrijver in de stad zijner inwooning be-kleed, een omstandigheid, die gepaard aan de geleerde opvoeding, door hem genoten, het onderscheid tusschen zijn tegenwoordige om-giving en hem zelf meer dan sterk deed „it